

Bir Kur'an Mütfekkiri

Elmalılı M. Hamdi Yazır

DİB
YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 1328
İLMİ ESERLER - 208

Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN

Yayın Koordinatörü
Yunus AKKAYA

Tashih
Mustafa KAYA

Grafik & Tasarım
Ali YÜCEER

Baskı Takip
Hasan ÖZTÜRK

Baskı:

Kalkan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tel.: (0312) 341 92 34

1. Baskı, Ankara 2017
Eser İnceleme Komisyon Kararı:
29.03.2017/4

ISBN: 978-975-19-6754-1
2017-06-Y-0003-1328
Sertifika No:12931

© T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim:

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0312) 295 72 93 - 94
Faks: (0312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış:

Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

GELENEK VE MODERNİTE ARASINDA ELMALILI'NIN TECDİT ANLAYIŞI¹

Giriş

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı toplumunda askerî hezimetle başlayan, iktisadi ve teknolojik geri kalmışlık ile derinleşen yenilgi psikolojisi, ulema da dâhil olmak üzere birçok aydını yeni fikrî arayışlara itmiştir. Pek çoğu da söz konusu yenilginin gerekçelerini, maddi faktörlerde sorgulamak yerine asırlardan beri varlığının teminatı olan kültürel öğelerde bulmuş, bu öğelerden sıyrılarak tekrar ayağa kalkacağı yanılgısına düşmüştür. Bu yanılgı aslında Batıdaki sınai bütün gelişmeleri Hristiyanlıkta yapılan reformasyona mal eden, Müslüman Doğu toplumlarının da ilerlemesi için aynı ameliyeyi İslam dini için zorunlu gören uçuk bir analogiye dayanmaktaydı.

Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla kendisini açığa vuran garplılaştırma temayülü, dinî sabiteleri de kapsayacak “yenileşme/yenilenme” kavramını gündeme getirmiştir. Bu kavramı doğuran siyasi ve sosyal atmosfer, mekteplisinden medreselisine neredeyse herkesi bu kavram etrafında kalem oynatmaya sevk etmiştir. 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın başlarında, entelektüel mahfiller ve gazete köşelerinin en hararetli tartışma konusu ihya, ıslah, içtihat, tecdit, reform gibi kavramlardı. Nitekim algı dünyasını Batılı değerler üzerine kodlayan bir kısım reform yanlıları, terakkiye engel olan biricik amilin maziye ait skolastik eğilimler olduğunu zannetmiş ve geri kalmışlığın reçetesini değerler haritasını baştan

1 Doç. Dr. M. Rahmi TELKENAROĞLU, Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

aşağıya tekrar çizmekte bulmuştur. “Mesdûd (kapatılmış)” ya da “münsedd (kapanmış)”, ne dersek diyelim, asırlardan beri cüret edilemeyen içtihat ameliyesini canlandırmak suretiyle yaşanan çağın sorunlarına cevap arayan Müslüman aydınların kendisini tanımlamak için seçtiği anahtar kavram ise “tecdit”ti.²

Sanayi devriminden sonra fersah fersah yol alan Avrupa medeniyetine kıyasla harap ve bitap düşmüş şark ülkelerinin kaçan kervanı yakalamak için kültürel bir hamle yapması kaçınılmaz gözüktüyordu. Yenileşme şiarıyla hareket eden bu hamlenin teknoloji ile sınırlı kalmayıp din, hukuk, siyaset, eğitim dâhil bütün kültür öğelerini içine alacağı muhakkaktı. Bundan en çok etkilenecek kesim olan Osmanlı uleması, gelişen olaylar karşısında olup biteni seyretmek yerine batıya doğru akan bu nehrin seyrini din (İslam) lehine çevirmek için olağanüstü bir çaba harcamışlardır. Zayıfın kuvvetliyi taklit etmesindeki güdülerin itmesiyle de hayli yol alan bu nehir için alternatif mecralar göstermek hiç de kolay değildir. Bu iş, her yeni şeye heves eden insan ruhunu eski ile kanaat etmeye ikna etmek kadar zordur. Bunun en ideal yolu ise eskiye yeni bir elbise biçmek; İslam toplumuna ait dinî, manevî ve ahlakî zenginliği pozitif bilimler ile harmanlamak, bu zenginliği yeni bir yorumla zihinlerde canlı hale getirmektir. İşte tecdit ve teceddüt tasavvuru bu zorlu serüvenin ürünüdür ve merhum Yazır, bu faaliyetin en yetkin teorisyenlerinden birisidir.

Tecdit Kavramı ve Yöntem Sorunu

Tecdit kavramı tarih içinde, yaşanan İslam’ı gerçek İslam ile kritik etme düşüncesini zinde tutan sembol kavramlardan

2 İslamcılık, Doğu’da “tecdit, ıslah, ihyâ, ittihad-ı İslam”; Batı’da “Panislamizm”, özellikle yeni araştırmalarda “modern İslam, çağdaş İslam düşüncesi, İslam’da reformist düşünce” ve benzeri kelime gruplarıyla anılmıştır. Bu hareket Türkiye’de Sırât-ı Müstakim-Sebilürreşad, Beyânü’l-hak, İslam Mecmuası, Volkan gibi dergilerde kümelenen kişilerin öncülüğünde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul 2011, I, s. 17.

birisi olarak kullanılmıştır. Dinî literatürde bu kavram, aslı dönüştürmeyi değil asla dönüşü ifade etmekte, usuldeki değil fîrudaki değişime karşılık gelmektedir.

Nitekim tecdit, İslam toplumunun üzerindeki ataleti atması, donukluktan kurtulması ve yabancı hukuk sistemlerinin hâkimiyetine girerek öz değerlerinden uzaklaşmasının önüne geçmek için Elmalılı'nın önerdiği hususlardan birisidir.³ Elmalılı'ya göre Hz. Peygamber;

إِنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ لِهَذِهِ الْأُمَّةِ عَلَى رَأْسِ كُلِّ مِائَةِ سَنَةٍ مَنْ يُجَدِّدُ لَهَا دِينَهَا

“Cenab-ı Allah bilâ-şüphe her yüz sene başında, yani her asırda bu ümmete dinini tecdit ediverecek adam ve adamlar gönderecektir.”⁴ hadisiyle aslında, vahiy çağından uzaklaşmanın getirdiği menfi sonuçlardan kurtulmanın reçetesini göstermektedir. Demek oluyor ki, her yüzyıl başında dinimizin yenilenmesini beklemeye hakkımız olduğu gibi, bu yenilenmeyi gerçekleştirecek mücedditleri yetiştirmek de görevimizdir. Biz bu görevin idrakinde olursak Allah Teâlâ da vadini yerine getirecektir. Böylelikle ümmet, mürûr-i zamanın verdiği kasvetten⁵ kurtulacak ve nübüvvet nuruna yaklaşarak dinî bilinci canlı tutacaktır.⁶

3 Menderes Gürkan, “Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın (1878-1942) İlmî Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bir Bakış”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 6, Konya 2005, s. 224.

4 Ebu Dâvûd, “Melâhim”, 1; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 323, H.no: 6527; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 567, H.no: 8592. Hadîsin tercümesi Elmalılı'ya aittir.

5 Merhum, bu ifadeleriyle “İman edenlerin Allah'ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de, üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaştıkları gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fâsık kimselerdir.” (Hadîd, 57/16) ayetine işaret etmektedir. Tefsirinde, نَفَسْتُ ‘deki “fe” harfinin sebebiyet bildirdiğini, yani zamanın uzamasının (tûl-i emed) kalp katılığını netice verdiğini, zamanın geçmesiyle duyguların söndüğü ve gönüllerin kararlamaya başladığını söylemektedir. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Ankara ts., VII, s.152.

6 Elmalılı M. Hamdi Yazır, “Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi”, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, İstanbul 2011, s. 397.

Ancak M. Hamdi Yazır, bir yandan tecdidin zorunlu olduğuna inanırken, öte yandan gerçekleştirilen radikal değişikliklerin toplumu “bu toplum” olmaktan çıkaracağından -çağdaşı olan pek çok münevver gibi- ciddi olarak endişe duymaktadır.⁷

Dinde tecdidin nasıl yapılacağıyla ilgili olarak ise müfekkirimiz, öncelikle tecdidin tahrif olmadığını hatırlatmaktadır. İslam'ın en büyük prensibinin tevhit olduğu göz önünde tutularak bütün açılımlar vâhid/tek olan asıdan hareketle gerçekleştirilmeli, bütün yeniliklerde ümmetin kimliği korunmalıdır. Her asırda ortaya çıkan fikrî ve maddî olaylar incelenmeli, dindeki temel ilkelerin pratik şekilleri gözden geçirilmeli, bu suretle bir taraftan tümevarım, diğer taraftan tûmdengelim şeklindeki çift yönlü akıl yürütme neticesinde buluşma noktası tespit edilmelidir. Böylelikle Müslüman toplumların hayatına gerek bilinçli gerekse bilinç dışı giren hadiselerin şer'î kriterlerle bağlantısı tespit edilerek ve hangisinin tecdit, hangisinin bidat/dinde reform olduğu ortaya konulmalıdır. Neticede akıl ile duygu tevhit edilerek kamu vicdanına güven telkin edilecek, naslarla sabit ilkeler garanti altına alınacak, “bizimseyeceğimiz yeniliklerle bizimsemeyeceğimiz yeniliklerin” sınırı ayrılarak toplumsal ruh parçalanmaktan kurtarılacaktır. “Müceddidin yapacağı şey vahdeti kırmak, şikâkı artırmak, usûlü inkâr, furûu tecrid, istikametten inhirâf, teşehhiyât-ı mücerredeye tebeyyet suretiyle vicdan-ı ümmeti ecnebî vicdanlara teslim etmek ve hâziyyet-i ümmeti ref' edecek bid'iyata yol açmak olmayacaktır. Teceddüd bize nefret değil, muhabbet zerk edecek, hirâs değil emniyet getirecektir.” Bu bağlamda Peygamber varisi olan âlimlerin misyonu her asrın tarihini güzelce kayıt altına almak ve o tarihlerde yürürlükte olan şer'î gerekçelerin pratik değerlerini ve sosyolojik etkilerini tetkik ettikten sonra, geçen asrın hûlasasını ve gelecek asrın ihtiyaçlarını/problemler-

7 Mehmet S. Aydın, “Elmalılı'da Teceddüt Fikri”, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Ankara 1993, s. 300. Örneğin Mehmet Akif, “mahiyet”i yahut “rûh-i umumi”yi zedeleyen değişmeyi ilerleme değil gerileme olarak telakki etmektedir.

rini belirlemektir. Bu ihtiyaçlar/problemler dahi bazen teorik bazen de pratik değere sahip olmaktadır. Teorik ihtiyaçlar; bilimsel yönü güçlü, pratik ihtiyaçlar ise; pratik zekâyâ sahip uygulama kökenli mücedditlere gereksinim duymaktadır. Her iki nevi müceddit de İslam'ın temel kaynaklarından beslenen ve ümmetin hüviyetini koruyan şahsiyetlerden teşekkül etmelidir.⁸

Fransız diplomat Edouard-Philippe Engelhardt (1828-1916), “İslam dininin tamamen yok edilmesi, devletin dinden soyutlanarak laik hâle getirilmesi ve dinin serbestçe yorumlanarak tahrif edilmesi”⁹ şeklindeki üç temel ilkeyi konu edinen “Devlet-i Osmaniyе'nin Tarih-i Islahatı”¹⁰ adlı eserinde, Osmanlı devletinin ıslahat gerekçesini dinin yol açtığı yalnızlaşma ile açıklamaya çalışmış, buna karşı M. Hamdi Yazır, devletin yükselmesi için gösterilen bu üç düsturun devleti yapmak değil yıkmaktan başka bir işe yaramayacağını ifade etmiştir.¹¹ Nedenini de “âlemde hiçbir şey tebdil-i hüviyyetle ıslah edilemez; ifnâ edilir. İyi olması arzu edilen bir hastanın kalbi kesilip atılamaz, kesilmek şöyle dursun, o kalbin ayrıca takviyesine itina edilir.”¹² cümleleriyle izah etmiştir.

Öte yandan Elmalılı'ya göre teceddüt, sadece dinin bidat ve hurafelerden ayklanması faaliyeti olmayıp topyekûn İslam düşüncesinin günümüz bilimleri ışığında kendisini içtimai bir ahenge kavuşturmasıdır.¹³ Bu yönde yapılacak çalışmanın genel hatlarını ise “Kelâm ve hikmetin bilcümle ulum ve fünûn ve kâffe-i akliyyât ile, fıkıhın teşriyyât ve ictimâiiyyât ile, hadîs ve tefsirin ahlâk ve edebiyat ve bütün cihât-ı dîniyye ve insânîyye ile olan alakaları takviye ve tenmiye olunur; bir

8 Elmalılı, “Metâlib ve Mezâhib Tercünesinin Dibâcesi”, s. 397-398.

9 Elmalılı M. Hamdi Yazır, “Dinimiz, Devletimiz”, *Tasvir-i Efkâr*, sayı: 2587, 11 Kânûn-ı Evvel 1334/11 Aralık 1918, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Haz. A. Cüneyd Köksal ve Murat Kaya, İstanbul 2011, s. 203.

10 Söz konusu eser Ali Reşad tarafından tercüme edilmiş ve 1328/1910'da basılmıştır.

11 Elmalılı, “Dinimiz, Devletimiz”, s. 206-207.

12 Aynı eser, s. 207.

13 Aydın, “Elmalılı'da Teceddüt Fikri”, s. 304.

cihetten hak ve batılın, bir cihetten de hüsn ü kubhun miyarları tavzih ve tamim kalınır.”¹⁴ cümlesiyle çizmektedir.

Teceddüt-Terakki İlişkisi

Osmanlı'nın son dönemine ait dinî ya da siyasi bütün mevkutelerde, terakki ile teceddüt kelimelerinin beraber zikredildiği görülmektedir. Bu iki kelimenin yan yana oluşunun nedeni, sebep-sonuç münasebeti kadar basittir. Geri kalmışlıktan duyulan memnuniyetsizlik, tarih boyu geleneği atıp yenilik arayışına girme arzusunu motive etmiştir. Teceddüt etmeden terakki edilemeyeceği gerçeğinden hareketle, terakkiye yapılan çağrı, aynı zamanda teceddüde çağrıdır. Her milletin özlemi olan kalkınmışlık, değişime ve dönüşüme açık olma cesaretini taşıyanlara nasip olmuştur. Mazi ile yetinen teceddüde kapalı milletler ise, muasır medeniyetlerin gerçekleştirdiği gelişmişlik nimetlerinden daima mahrum kalmışlardır.

Türk siyasi hayatının en önemli asrı tartışmasız 19. yüzyıldır. Osmanlı devletinin son asrını oluşturan bu yüzyıl, hem dünya sistemi hem de Osmanlı devleti için tam bir değişim yüzyılıdır. Bunun nedeni Fransız ihtilali, sömürgecilik, sanayi devrimi, ulusçuluk gibi etkenlerin tetiklediği bir dizi süreç ve örgütlenmelerdir.¹⁵ Aynı zamanda tarihin bu dönemi, Batıcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık veya İslamcı düşünce gibi ideoloji ve fikir akımlarına şahit olmuştur. Bunların hangisine mensup olursa olsun Osmanlı yazarları, az veya çok, tarzı ne olursa olsun, kendi dönemlerini ve önceki dönemleri sorgulamış, idari ve ahlaki düşünce, günlük yaşayış ve güncel gözlemlerden hareketle orijinal sayılabilecek çözümler üretmişlerdir.¹⁶

14 Elmalılı, “Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi”, s. 398.

15 Bkz. Davut Dursun, “Klasik/Geleneksel Sistemden Modern Sisteme Geçiş Çabaları”, *Türkler*, Ankara 2002, XV, 581vd.

16 Süleyman Hayri Bolay, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Düşünce Tarihi”, *Türkler*, Ankara 2002, XV, 515 vd.

Mezkûr fikir akımlarının sorguladığı ve üzerinde tartıştığı konuların başında İslam dininin terakkiye mani olup olmadığı konusu gelmektedir.¹⁷ M. Hamdi Yazır'ın da içinde bulunduğu İslamcı münevverler, en ufak broşürlerde bile "İslamiyet, mâni-i terakkî değildir" dövizinin ispatı ve doğrulanması için fikir savaşına girmişlerdir.¹⁸ Yöntem olarak seçmeci-telifçi (eklektik, intihabî) bir sentezi benimseyen bu münevverlere göre Batı'nın ilmî, sınaî, teknik üstünlükleriyle İslam'ın kültürel ve ahlaki özelliklerinin birleştirilmesinden ortaya çıkacak birleşim¹⁹, terakkinin esaslarını büyük oranda belirlemekteydi. Buna paralel olarak Batı medeniyetinden teknik mahiyette de olsa bir şeyler alınmasına karşılık, içinde bulunan Doğu-İslam medeniyetinden de bir şeyler atılacaktır.²⁰

Hamdi Yazır, sözü edilen tartışmanın esasen ülkemize Batılı yazarlar tarafından taşındığını, böyle bir tartışma ile amaçladıkları şeyin de; kalkınmışlık ölçütlerine uyan biricik ulusun Avrupa toplumu olduğunu dikte etmek ve bu suretle İslam'ın başkalaşmaya karşı gösterdiği "kendisini koruma direnci"ni kırmak olduğunu söylemektedir.²¹ Buna rağmen yaşadığı muhitin insanı olan Yazır, terakkinin mahiyeti, esasları, ölçütleri ve sair konularda düşüncelerini serdetmekten de geri durmamıştır. Böylesine hararetli bir tartışmada taraf olmak, İslam'ın terakkiye engel bir din olduğu düşüncesinin yol açacağı yalnızlaşma ve daha vahimi olarak asimilasyon tehlikesine karşı gösterilen refleksin doğal bir sonucudur.

17 Gürkan, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın (1878-1942) İlmî Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bir Bakış", s. 220.

18 Onlara göre Osmanlı imparatorluğuna hâkim olan, gerçek İslamiyet değildir. Müslümanlar, İslamiyet'in ulvî ruhu, adalet ve medeniyet nuru içinde yaşamamaktadırlar. Müslüman dünyası bugün lüzumsuz alışkanlıkların, "esatiri hurafelerin, uydurulmuş bidatlerin" esiridir. Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, İstanbul 2003, s. 15.

19 Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, I, 22.

20 Tunaya, *İslamcılık Akımı*, s. 65.

21 Elmalılı, "Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi", s. 399.

Yazır'a göre terakki kavramı, insanlık âlemi için düşünüldüğünde çok yönlü²² ve izafi bir manaya sahiptir. Dünyada hiçbir şey, tek başına terakkiyi temin edemez. Gerçek terakki, insanın faziletli olmasıdır. Toplumsal saadet, fazilet ile elde edilir. Fazilet ise kamu yararı uğruna kendinden ödün vermek, toplumun menfaatini kişisel menfaate öncelemektir. Bunun yegâne amili de din olagelmıştır.²³ Ebedi hayata müteveccih olmayan insan ruhu, gerçek huzuru kaybetmiştir. İnsanın beş-on günlük ömründe nail olabileceği saadet dahi, ahirete yönelik çabalarının semeresidir. İnsanın güzelliği elbisesi, hanesi, ev eşyası vs. dış güzelliğinde değil, erdemli davranışlarında aranmalıdır.²⁴ Gerçek terakki, mazideki değerlerden vazgeçmek değil, onları onarmak ve yeni açılımlar ile daha mükemmel hâle getirmektir. "Tâbir-i âharla; servet-i esláfa servet-i ahlâfı zammeylemektir."²⁵

Elmalılı M. Hamdi Yazır'a göre, Müslüman toplumlar, İslami ilimleri kaybettiği gibi pozitif bilimlerde dahi yetersiz olduğu için güçsüz düşmüş, Batı toplumlarına kıyasla bilimsel anlamda zayıf kaldığı için de onları taklit etme tehlikesiyle yüz yüze gelmiştir.²⁶ Batı dünyasının bilimsel ve teknik birikiminden asla müstağni kalınmamalıdır. Batılı bilim adamları, bizim Kur'ânî ilimlerimizi kendi dillerine tercüme edip mütalaa ederek içindeki malumattan istifade, belki de tahrif

22 "Terakki öyle bir mefhum-i âmmdır ki müteallikine ve gayesine göre birçok medlûller ile alakadardır." Elmalılı M. Hamdi Yazır, "Müslümanlık Mâni-i Terakki Değil, Zâmin-i Terakkidir", *Sebilürreşad*, sayı: 544-545, 27 Zilkade 1341/11 Temmuz 1923, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Haz. A. Cüneyd Köksal ve Murat Kaya, İstanbul 2011, s. 261.

23 Elmalı, "Müslümanlık Mâni-i Terakki Değil, Zâmin-i Terakkidir", s. 262.

24 Aynı eser, s. 263.

25 Elmalılı, "Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi", s. 382. Üstadın bu ifadesi, Newton'un 1676 tarihli mektubunda kullandığı "If I have seen farther, it is by standing on the shoulders of giants – *Daha uzağı görüyorsam, bu, devlerin omuzlarında yükselmem sayesinde*" cümlesini hatırlatmaktadır. http://maverd.blogspot.com/2011_01_01_archive.html (Erişim: 11.01.2011).

26 Elmalı, "Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi", s. 378.

etmenin yollarını ararken, bizim onların aktardığı ilmî ganimetten mahrum kalmamız akıllıca bir davranış olmaz.²⁷

Dinî görevlerin en önemlisi bilim ve kültür tahsili yolunda çaba sarf etmektir. Bugünkü bilim ve fenlerin tamamını öğrenmeye çalışmak Müslüman toplumun vazifesidir. Bu vazifede gösterdiği kusur, ümmetin çöküşünü hazırlayacaktır. Tarih boyu İslam milletlerinin terakkisi dinlerine sarılmakla doğru orantılı olmuş, gerilemeleri de İslam medeniyetinin ruhundan uzaklaşmakla husule gelmiştir. Hâlbuki diğer milletler, mensup oldukları dine yapıştıkça alçalmışlar²⁸, fitrat dini olan İslam'ın hükümlerine yakınlaştıkça terakki etmişlerdir.²⁹ Osmanlı devlet idaresindeki talihsiz çöküşün sorumlusu din değil, baskıcı siyaset ve kötü yönetimdir. Binaenaleyh eğer ıslah hareketine girişilecekse bu, İslami ilimlerden değil, idari mekanizmalardan başlamalıdır.³⁰

Yazır'a göre muhafazakâr olmak ile terakki karşıtı olmak aynı şey değildir. Bir kişi geleneğe bağlı olduğu kadar ilerleme ve kalkınma taraftarı da olabilir. Ulemanın genel olarak muhafazakâr bir çizgide durmasının sebebi ise, öğrenip öğrettikleri ilimlere ait sabit, istikrarlı, kendi içinde tutarlı olan bilgilerin kıymet ve kuvvetidir. Bundan dolayı Müslüman âlimler, yenileşme (teceddüt) iddialarına hep kuşkuyla yaklaşmışlardır. Yine de bu, bütün olayları değişmezlik döngüsüne kaptırıp yeni olan her şeyi inkâr etmeyi gerektirmez. Terakki, olağanüstü unsurlar taşıyan istikrarlı bir yürüyüştür. İlim sahibi kişiler, ilmin istikrarı yanında ilk illet/Yaratıcı'nın kudretine ve imkân dairesinin genişliğine inanır; daima terakki ve tekâmülü hedef alır. Aynı zamanda "ehl-i ilim, bütün ittirâdâtı hazfeden ve mazi ile bütün alakalarını kesmek

27 Aynı eser, s. 379.

28 Elmalılı, "Müslümanlık Mâni-i Terakki Değil, Zâmin-i Terakkidir", s. 273, 277, 281.

29 "İslamiyetle Medeniyet-i Cedide Birleşebilir mi?" başlıklı konferansın mütercim dipnotu, (Mütercim: Elmalılı M. Hamdi Yazır), Beyânü'l-hak, Muharrem 1327/14 Şubat 1909 (*Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Haz. A. Cüneyd Köksal ve Murat Kaya, İstanbul 2011, s. 88.

30 Elmalılı, "Dinimiz, Devletimiz", s. 201.

isteyen hevâî bir müteceddit olamazsa da terakkîye karşı da doymak bilmeyen bir hırs-ı iştiha taşır; o muhafazakâr iken aynı zamanda terakkîperverdir.³¹

Fıkhî Yenilenme

Elmalılı, temel kaynakları Kur'an ve sünnet olan fıkıh biliminin içtimai nizamı temin edeceğinden emindir. O güne kadar kan kaybeden siyasal ve sosyal bütün müesseselerin ihyası hususunda, bu bilimin kütüphaneler dolusu kültür mirasına son derece güvenmektedir.

Elmalılı, ortaya çıkan her türlü problemin çözümünü eskilerin eserlerinde aramayı savunan ve yeni bir içtihadın caiz olmadığına kail statikocular ile çağdaş gelişmeler ve problemler karşısında İslami konuları yeni bir değerlendirmeye ele alıp her şeyi yeniden yorumlamayı savunan ve on dört asırlık birikimi küçümseyip reddeden³² modernistler arasında mutedil bir yol izlemeye taraftardır.

Ocak 1909'da yayımlanan "Makâle-i Mühimme" başlıklı yazısında "Fıkıh ilmi, modern çağın muhtelif işlemlerini içine alacak şekilde yeni açılımlar gerçekleştirebilecek mi, yoksa kendi içine kapanarak ülkeyi cahilce bir taassuba mı sürükleyecek?" mealindeki soruya cevaben; dini hükümlerin önemli bir kısmının "müctehedün *fihá*", yani hakkında içtihat edilebilir hükümler olduğunu söyleyerek İslam fıkının dinamikliğine vurgu yapmaktadır. Bu hükümlerin muallel ve dahi "Ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz" kuralının işletilebildiği örf, âdet ve ihtiyaçları gözeterek fıkıh usulü ve hukuk felsefesi ışığında değişikliğe mahal olabileceğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda yetkin hukukçuların

31 Elmalılı M. Hamdi Yazır, "İlhâd Ne Büyük Cehalettir!", *Sebilürreşâd*, sy. 628, 7 Cemâziye'l-evvel 1343/4 Aralık 1924, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Haz. A. Cüneyd Köksal, Murat Kaya, İstanbul 2011, s. 332-333.

32 H. Kamil Yılmaz, "Tecdüt mi Teceddüt mü?", *Diyanet Aylık Dergi*, Şubat 2011, sayı: 242, s. 5. Elmalılı, ikinci eğilimde olan kimseleri "Amerika unuyla Avrupa patatesi yemeye alışıp Arabistan'ın muzuna, hurmasına yan gözle bakanlar" ifadesiyle iğnelemektedir. Elmalılı, "İlhâd Ne Büyük Cehalettir!", s. 341.

gayreti ile ortaya konacak içtihatlar manzumesinin sadece günümüz değil, sonraki asırlarda şahit olacağımız medeniyet ve terakkiyatı da kapsayacak muhit bir nizam teşkil edeceğini belirtmektedir.³³ Ne var ki, dinî emirlerin bir kısmı, beşerî ihtiyaç ve zaruretlerle mütenasip, istikbal-i hayatı deruhte eden öğretiler olduğu halde, insan aklının ilk bakışta gerekçesini ve hikmetini kavrayamayacağı, ancak asırlar sonra faydasının ortaya çıkacağı kapsamlı ilahi buyruklardır.³⁴

Hamdi Yazır, Paris'te düzenlenen Kuzey Afrika Kongresinde Monsieur Rinye Milye tarafından Fransızca olarak verilen konferansın tercümesine düştüğü dipnotlarda kategorik olarak fıkıhın değişen ve değişmeyen kısımlarına işaret etmektedir. İslam dininin değişmez olması evvela usûl-i dîn denilen inanç esasları ile, ikinci olarak fûrûât-ı dîniyenin kesin delillerle sabit olmuş yakînî ve zarûrî kısmı (kat'iyât) ile ilgilidir. Örneğin adam öldürme, hırsızlık, zina gibi dinin yasakladığı fiiller hiçbir zaman meşru hâle dönüşmez. Aynı şekilde şer'î delillerle sabit hükümler de değişime konu olamaz. Zannî ve nazarî konular ise insan hayatına temas ettiği yönüyle zaman içinde farklı hükümler alabilir. Hatta aynı şey bir dönem haram iken, fayda unsuru mülahaza edilerek, başka bir dönem farz haline gelebilir. Özellikle yabancı unsur zannedilen pozitif bilimler dahi, "Vesîle, maksadın hükmünü alır." genel kuralınca, dinî bilimlere yardım ettiği ölçüde dinin bir gereği olarak addedilmelidir. Bu açıdan bakıldığında İslam'ın değişmez bir nizam olmasının modern bilimlerden yararlanmaya engel olmayacağı rahatlıkla söylenebilir.³⁵

İçtihadta Duyulan İhtiyaç

İçtihat ile tecdit birbirinden bağımsız iki terim olmayıp, aralarında umum-husus ilişkisi bulunmaktadır. İçtihat, in-

33 Elmalılı M. Hamdi Yazır, "Makâle-i Mühimme", *Beyânü'l-hak*, sy. 18, 9 Muharrem 1327/31 Ocak 1909, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, İstanbul 2011, s. 78-79.

34 Elmalılı, "Makâle-i Mühimme", s. 80.

35 "İslamiyetle Medeniyet-i Cedide Birleşebilir mi?" başlıklı konferansın mütercim dipnotu, s. 90-91.

sanın pratik hayatında yapılan bir yenilik hareketidir. Tecdit ise buna ilaveten insan hayatının fikrî ve ruhî yönlerini de içine alır. Yani içtihat, tecdidin en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır.³⁶

Elmalılı, nazari planda, içtihat müessesesinin işletilmesinden yanadır. Hatta dinî düşüncedeki donukluğu Müslümanların geri kalışının temel sebepleri arasında görmektedir.³⁷

Yazır, İslam hukukunun esaslarını, yaşadığı asrın ihtiyaçlarına göre yorumlayacak ve modern çağın problemlerine çare üretecek hukukçulara büyük bir gereksinim duyulduğunu belirtmekte, ne var ki bugün sözü edilen alanda Müslümanların ihtiyacına cevap verecek ne hukukçu ne de hukuk kitaplarının mevcut olduğuna dikkat çekmektedir.³⁸

Elmalılı hâlihazır içtihadın taraftarları ile içtihat karşıtlarına ait sloganik söylemlerin mübrem derecede ihtiyaç duyduğumuz müçtehit fakihleri yetiştirmeye yetmediğine, içtihadın yalnızca güçlü bir bilimsel birikim ile sağlanacağına şöyle vurgu yapmaktadır:

“Bazıları ‘İctihad niçin mesdûddur?!’ diye bağırıyor, diğer bazıları da bu kelimeyi ağzına almaktan çekiniyor. Fakat ne evvelkilerin iştihası bir müctehid türetiyor ve ne ikincilerin ihtirazı mehâziri tüketiyor. İctihad, ilm-i kavîmin bir feyz-i münteşiridir.”³⁹

Elmalılı, içtihadın bölünmesinin bir zaruret hâline geldiğini belirterek, bir alanda müçtehit olan kimsenin başka

36 Bkz. Müferrih b. Süleyman b. Abdullah el-Kûs, “İslam Düşüncesinde Tecdit -Meşrûiyeti, Alanları ve Şartları”, Çev. Nuh Savaş, İdris Türk, Ali Karataş, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Mart/2014, yıl: 1, sayı: 1, s. 108.

37 İ. Kafi Dönmez, “Hamdi Yazır’ın *Fıkıh Usulü Anlayışı*”, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Ankara 1993, s. 181-182.

38 İbrahim Çalışkan, “Muhammed Hamdi Yazır’ın Hukukçuluğu”, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Ankara 1993, s. 193.

39 Elmalılı, “Ulûm-i İslâmiyenin Ruhı ve Mizac-ı Tasnifi”, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler içinde*, Haz. A. Cüneyd Köksal, Murat Kaya, İstanbul 2011, s. 198.

bir alanda mukallit olabileceğine vurgu yapmaktadır.⁴⁰ Aynı zamanda içtihadın ferdi olmaktan çıkarılıp bir müessese (meclis-i âli-i ictihâd, heyet-i ilmiye) hâline getirilmesini arzu etmektedir.⁴¹ Tarihte birçok kimsenin tecdit hadisinde⁴² zikredilen “men” ifadesini tek kişi olarak anlamakta ısrar etmesine rağmen Elmalılı, içtihadın ferdi bir çabayı aştığına inanmakta, bu inancından ötürü “men” kelimesine “adam yahut adamlar”⁴³ anlamını yüklemektedir.⁴⁴

Yazır, hukuki yorum ve yasama faaliyetlerinde ifrat ve tefritten uzak mutedil bir yol tutulması, daha açık ifadeyle; “beşerî arzuların itelediği keyfilik” ile “yönetilenlere karşı diktatörce tutum sergilemek” şeklindeki iki uç tavidan kaçınılması gerektiğini savunmaktadır. Nisâ suresi 27. ve 28. ayetler⁴⁵ hakkında “İçtihatlarınızda, fiil ve hareketlerinizde şehvete değil hikmete, ilahi açıklamalara ve doğru yolda olanların ahlâkına ve gittikleri yola tabi olunuz. Teşrî (yasama) ilminde pek büyük bir esas olan şu ayete bakınız:

يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا

‘Allah Teâlâ sizden ağır teklifleri kaldırıp mesûliyetinizi hafifletmek ister. Zira insan zayıf olarak yaratılmıştır.’ Binaenaleyh teşrî konusunda şehvete tabi olmak caiz olmadığı gibi şiddet ve baskı da caiz değildir.” yorumunu yapmaktadır.⁴⁶

40 Elmalılı, “Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi”, s. 382.

41 Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, I, 56.

42 “Allah, her yüzyılın başında bu ümmetin dinini yenileyecek kişi/kişiler gönderecektir.” Ebu Dâvûd, “Melâhim”, I; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-’evsat*, VI, 323, H.no: 6527; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 567, H. no: 8592.

43 Elmalılı, “Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi”, s.396.

44 Aydın, “Elmalılı’da Teceddüt Fikri”, s. 304.

45 “Allah sizin tevbenizi kabul etmek istiyor. Hâlbuki şehvetlerine uyanlar ise, sizin doğru yoldan büyük bir meyil ile sapmanızı istiyorlar. Allah, din hususundaki ağır teklifleri sizden hafifletmek istiyor. Çünkü insan sabır ve tahammül bakımından zayıf yaratılmıştır.” Nisâ, 4/27, 28.

46 Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, II, s. 505-506.

Yeni Kanunlar ve Kanunlaştırma Faaliyetleri

II. Meşrutiyet sonrası ilk meclise Antalya mebusu olarak giren Elmalılı'nın Kânûn-i Esâsî'nin tadilinde önemli görevler üstlenmesi⁴⁷ onun yasama faaliyetlerindeki tecrübesini göstermesi açısından önemlidir.

Üstada göre ıslahat uğruna yapılan kanunların hiçbirisi ciddi bir kanun olamamış, hepsi birer inkılap propagandası mahiyetinde kalmıştır. Kanun, mümkün olduğu kadar sabit olmalı, milletin vicdanında makes bulmalı, aynı zamanda sosyal düzeni ve istikrarı temin etmelidir. Fransız sosyolog ve fikir adamı Gustave Le Bon'un (1841-1931) dediği gibi, toplum içinde başkalaşma ve yenileşme meydana getirmek için yasal mekanizmayı kullanarak gösterilen çabaların kanun yapma sanatına muhalif olması bir tarafa, içtimai nizamı ihlal ettiği şüphe götürmez bir gerçektir. İşte Elmalılı'ya göre kanunlarımız hep böyle olmuştur. Bu yüzden de kalplere asla nüfuz edememiştir. Beşeri dönüşüm ve değişim önce tabiat ve fitratta hâsıl olur; yasal düzenlemelere ise bunu tespit için müracaat edilir.⁴⁸

Farklı zaman ve mekânlarda vuku bulan hadiseleri çözüme kavuşturmak üzere hukuki yorumlara başvurma görevini üstlenen müçtehit imamların ortaya koyduğu muhtelif mezheplerin hepsine göre "Ümmetimin ihtilafı rahmettir"⁴⁹ hadisine uygun olarak amel edilebilir. Bunların hepsi hukuk felsefesinin bir şubesi ve İslam dininin birer meyveleridir. Dolayısıyla Elmalılı'ya göre ülkemizin ihtiyaç duyduğu yasal düzenlemeler geniş katılımlı bir hukuk komisyonu tarafından başta Hanefî mezhebi olmak üzere dört mezhepten istifade ederek tamamlanmalı, bunlarda bulamamanın doğuracağı

47 Çalışkan, "Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu", s.187.

48 Elmalılı, "Dinimiz, Devletimiz", s. 207.

49 Hadisi, Nasr el-Makdisî "el-Hüccce"sinde, Beyhaki ise "er-Risâletü'l-Eşâriyye"sinde senetsiz olarak rivayet etmişlerdir. Ali b. Hüsâmuddîn, el-Mütteki el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, Beyrut 1410/1989, X, 238.

hukuki boşluklar ise Avrupa kanunlarıyla değil kendi öz malımız olan şer'î kurallar ışığında doldurulmalıdır.⁵⁰

Yazır, yasaların hazırlanışında esas alınacak eklektik metot, birden fazla mezhep ile aynı anda amel etmek anlamına gelen telfik-i mezâhib olmayıp, Hanefî bir mukallidin Şâfiî mezhebini taklid etmesi örneğinde olduğu gibi mezhepler arası geçiş (cüz'î intikâl) uygulamasıdır. Bunun meşruiyetine gelince, Yazır'a göre bunun caiz olması şöyle dursun, kamu otoritesi (irâde-i hilâfet) tarafından gerçekleştirildiği takdirde vacip bile olacaktır.⁵¹

Öte yandan M. Hamdi Yazır, istibdat döneminin kaybettirdiklerini geri getirmenin bir çift söz iki satır kanun ile hâsıl olmayacağını, geçmişte ahkâm-ı şer'iyyeye verilen zararları telafi etmenin en güzel yolunun meşrutiyet ve meclis-i mebûsân olacağını ve fakat devletin birdenbire değil zamana yayılarak dinen, siyaseten ve iktisaden ilerlemesine ön ayak olunması gerektiğini belirtmektedir.⁵²

Ayrıca Hamdi Yazır'a göre ithal kanunlar, bir milleti yönetme ve esaret altına almanın, hatta varlığını bile tartışılır hâle getirmenin en ideal yoludur. Merhum, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyemize Revâ Görülen Muâhezeyi Müdâfaa" başlıklı makale dizisini Rusya büyükelçilik baştercümanı André Mandelstam'ın (1869-1949) Osmanlı ticaret kanunu (Mecelle) hakkında yayımlamış olduğu bir eserine cevap olarak kaleme almıştır. Elmalılı, bu eserin yazılış gayesinin Osmanlı ticaret kanununun söz söylemediği konularda Fransa Medeni Kanunu'nun (Code Civil) Osmanlı mahkemelerince başvuru kaynağı olarak kullanılmasını tavsiye etmekten ibaret görmektedir. Böyle bir tavsiyeyi de senelerce kapitülasyon yoluyla Osmanlıların iç işlerine müdahale etmekle yetinmeyen, dahası Osmanlı devletini Avrupa'nın doğrudan müstemlekesi

50 Elmalılı, "Makâle-i Mühimme", s. 80.

51 Aynı eser, s. 81.

52 Elmalılı, M. Hamdi Yazır, "31 Mart Meclis-i Mebûsan'da", *Beyânü'l-hak*, sayı: 30, 2 Cemâziye'l-evvel 1327/22 Mayıs 1909, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Haz. A. Cüneyd Köksal, Murat Kaya, İstanbul 2011, s. 116.

hâline getirmeyi amaçlayan yabancıların sinsice bir girişimi olarak değerlendirilmektedir.⁵³

Kitapta Mecelle'nin belirli maddelerini eleştirmekle işe başlayan Monsieur Mandelstam, "Müşteri, kabl'e'l-kabz, me-bii akar ise satabilir ve eğer menkûl ise satamaz" şeklindeki 253. maddeyi günümüz ekonomi kurallarının değişen yapısına aykırı görmektedir. Aynı şekilde Mecelle'nin satılan malın tesliminden önce satıcının elinde telef olması hâlinde müşteriye bir şey gerekmeyp zararın tamamen satıcıya ait olmasını öngören 293. maddesini eleştirmekte ve ilgili maddenin "İcâb ve kabûl ile bey' münakid olur" ve "Bey-i münakidin hükmü mülkiyettir" şeklindeki 167. ve 369. maddelerle çatıştığını iddia etmektedir.⁵⁴

Sözü edilen makalede eleştirilere teker teker cevap veren Yazır, "Mecellenin bir kabahati varsa o da olsa olsa özümüze ait manevi sermayenin bir eseri ve milli bir hüviyete sahip olmasıdır. Bununla birlikte Mecelle'mizde ihtiyâcât-ı hâzıra itibariyle ufak-tefek bazı şâyân-ı tadil mevâd da olabilir. Bundan da bize Fransa kanun-i medenisine arz-ı ihtiyaç etmeliğimiz icap etmez, bahr-ı bi-kerân fıkhumuz yine bizim ruh-i terakkiyatımızı temin eylemeye kafidir."⁵⁵ demektedir.

Yazır, Osmanlı dönemi kanunlaştırma (taknîn, kodifikasyon) hareketlerinde Hanefî mezhebinin alternatifinin Code Civil değil, diğer sünni mezhepler olması gerektiği kanaatinindedir. Örneğin Mecelle'nin 253. maddesi olan "Müşteri, me-bii menkûl ise kabl'e'l-kabz satamaz" maddesini Mâlikî mezhebinin taşınır malların malın niteliklerinin belirlenmesi kaydıyla satılabileceği şeklindeki görüşüne uygun olarak tadil edilebileceğini, bu konuda Fransa Medeni Kanunu'na

53 Elmalılı M. Hamdi Yazır, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliemize Reva Görülen Muahezeyi Müdafaa", *Beyânü'l-hak*, sayı: 48, 11 Safer 1328/22 Şubat 1910, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Haz. A. Cüneyd Köksal, Murat Kaya, İstanbul 2011, s. 138.

54 Elmalılı, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliemize Reva Görülen Muahezeyi Müdafaa", s. 139.

55 Elmalılı, a.g.m., s. 142-143.

asla ihtiyacımızın olmadığını ifade etmektedir. Konuyla ilgili olarak “Bey-i mezkûrun vücûhen muhsenâtı havi olduğu hâlde pek cüzî olan fesâdında hakikaten favâidinden ziyade mazarrat bulunmağa başladığı asr-ı hâzırın icabatından olarak kabul edilecek olursa madde-i mezkûreyi İmam Mâlik hazretlerinin mezheb-i âlileri vechile tadil etmekte müşkilâtımız olmadığı cihetle Fransa kanun-i medenîsini kabule asla ihtiyacımız yoktur.”⁵⁶ demektedir. Nitelikleri belirtilmiş bir mebî için kabz sonrası müşteriye görme muhayyerliği tanıyan Mâlikî hukukçuların bu görüşünün tereddütsüz alınması meyanında ise “Muâmelât-ı müteârife-i ticâriyeye daha muvafık görülecek olursa Mecelle’mize kabul etmekte tereddüt etmeyeceğimizden Fransa kanun-i medenîsine niçin muhtaç olacağımızı anlamak müşkildir.”⁵⁷ cümlesiyle aynı görüşünü tekrar etmektedir.

Sonuç

Elmalılı M. Hamdi Yazır (1878-1942), batılılaşma⁵⁸ yanlısı bir grup ittihatçı aydınlar zümresi ile Avrupa kanunlarını olduğu gibi tercüme ederek adaleti inşa etmeyi düşünen hukukçulara karşı mücadele eden yegâne simalardan biridir. Toplumdaki böylesine keskin kültürel değişim taleplerinin, kendine yabancılaşma ve kimlik problemi doğuracağına farkında olan M. Hamdi Yazır, Türklerin Avrupa’yla entegrasyonu sürecindeki teceddüt rüzgârlarını din lehine çevirmeye çalışmış ve bu amaçla Sebilürreşad, Beyânü’l-hak gibi dergilerde pek çok makale kaleme almıştır. O, İslam’ın özünde bulunan kaynaklara daima güvenmiş, batı değerleri karşısında hiçbir zaman eziklik hissine kapılmamıştır. Merhum, yaşadığı vasatın problemleri hakkında düşünen ve kalıcı çareler

56 Elmalılı, a.g.m., s. 149.

57 Elmalılı, a.g.m., s. 162.

58 Burada ve çalışmanın genelinde “batılılaşma, garplılaşma, batıcılık” söylemleri ile Abdullah Cevdet, Baha Tevfik, Kılıçzâde Hakkı, Subhi Ethem gibi isimlerin başını çektiği ve Batı medeniyetinin maddi/manevi unsurları arasında ayırım yapmaksızın bütünüyle ve kayıtsız şekilde alınması gerektiğini savunan “Batılılaşma” akımı kastedilmektedir.

arayan bir zihin dünyasına sahiptir. Ona göre hukuk mekanizması, İslam cevherinden kopmaksızın işletilmeli ve bu bağlamda tasarlanan her tür yenilik kendi referanslarımızla şekillenmelidir. Yasalar, mezhepsel kaygılardan uzak bir şekilde hazırlanmalı ve devrin bilimum ihtiyaçlarına cevap vermelidir. Ancak çerçevesini ithal kanunlar veya materyalist felsefe cereyanları değil, yeni yorumlarla gelişmeye ve genişlemeye elverişli olan şer-i şerîf çizmelidir. Diğer bir ifadeyle “tagayyür etmeden teceddüt edecek (başkalaşmadan yenileşecek)” bir fıkıh tasavvur edilmelidir. Yazır, “İhtiyâc-ı nâsa erfak ve evfak olan mesâli herhangi mezhepten olursa olsun alır ve faraza bunlarda bulamayacağımız bir zarûriyyü'l-hâl bir hâdiseye tesâdüf edersek hallini aynen bulabileceğimiz Avrupa kâvânininden değil, kavâid-i felsefe-i şer'iyemizle hall ve tayin eyley.”⁵⁹ cümleleriyle tam da bu tasavvuru dile getirmektedir. Lakin ona göre hukuki yorum, sadece yetkin bir elden sadır olmalı; öyle herkesin eline oyuncak edilmemelidir. Zira kendi ifadesiyle “İctihad, ilm-i kavimin bir feyz-i münteşiridir.”⁶⁰ Bahsi geçen mekanizmayı işletecek olan kişi (müçtehit) veya kişiler (heyet-i ilmiye)⁶¹, vakıayı olduğu şekliyle görüp bu doğrultuda çözüm arayan, bu çözümü ise öz değerlerimizle harmanlayan; “zamâne çocuğu değil zamanın bir çocuğu”⁶² olmalıdır. Yine ona göre, Hz. Peygamberin (s.a.s.) her asırda geleceğini müjdelediği ve dini köhneleşmiş alışkanlıklardan arındırarak orijinal hâline irca etmekle görevli olan “müceddidin yapacağı şey; vahdeti kırmak, şikâkı artırmak, usûlü inkâr, furûu tecrîd, istikametten inhıraf, teşehhiyât-ı mücerredeye tebeiyet suretiyle vicdan-ı ümmeti ecnebî vicdanlara teslim etmek ve haziyyet-i ümmeti ref' edecek bid'iyata yol açmak olmayacaktır.”⁶³ Şimdiye kadar söz konusu prensiplere riayet etmediğimiz için de “Heves et-

59 Elmalılı, “Makâle-i Mühimme”, s. 80.

60 Elmalılı, “Ulûm-i İslâmiyenin Ruhu ve Mizâc-ı Tasnifi”, s. 198.

61 Elmalılı, “Makâle-i Mühimme”, s. 80.

62 Bu ifade Prof. Dr. H. Kamil Yılmaz'a aittir.

63 Elmalılı, “Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi”, s. 397-398.

tiğimiz teceddüdler, hep teceddüd-i mevt gibi acı bir tebeddül oldu. Yıktı, yapmadı!”⁶⁴

Kaynakça

Ali b. Hüsâmuddin, el-Müttekî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, Beyrut 1410/1989.

Aydın, Mehmet S., “Elmalılı’da Teceddüt Fikri”, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Boşay, Süleyman Hayri, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Düşünce Tarihi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Çalışkan, İbrahim, “Muhammed Hamdi Yazır’ın Hukukçuluğu”, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Dönmez, İ. Kafi, “Hamdi Yazırın Fıkıh Usulü Anlayışı”, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Dursun, Davut, “Klasik/Geleneksel Sistemden Modern Sisteme Geçiş Çabaları”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, “Dinimiz, Devletimiz”, *Tasvir-i Efkâr*, sayı: 2587, 11 Kânûn-i Evvel 1334/11 Aralık 1918 (*Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011).

-----, Hak Dini Kuran Dili, Birleşik Yayınları, Ankara tsz.

-----, “İlhâd Ne Büyük Cehalettir!”, *Sebilürreşâd*, sayı: 628, 7 Cemâziye’l-evvel 1343/4 Aralık 1924, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011.

-----, “Makâle-i Mühimme”, *Beyânü’l-hak*, sayı:18, 9 Muharrem 1327/31 Ocak 1909 (*Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011)

-----, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyemize Reva Görülen Muahezeyi Müdafaa”, *Beyânü’l-hak*, sayı: 48, 11 Safer 1328/22 Şubat 1910 (*Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011).

-----, “Metâlib ve Mezâhib Tercümesinin Dibâcesi”, (*Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011).

-----, “Ulum-i İslâmiyenin Ruhu ve Mizac-ı Tasnifi”, *Sebilürreşâd*, sayı: 364, 30 Şevval 1336/7 Ağustos 1918 (*Meşrutiyetten Cumhuriyete Ma-*

64 Aynı eser, s. 398.

kaleler, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011).

-----, "31 Mart Meclis-i Mebûsan'da", Beyânü'l-hak, sayı: 30, 2 Cemâziye'l-evvel 1327/22 Mayıs 1909 (*Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011).

-----, "Müslümanlık Mâni-i Terakki Değil, Zâmin-i Terakkidir", *Sebilürreşad*, sayı: 544-545, 27 Zilkade 1341/11 Temmuz 1923 (*Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*, Haz. Köksal, A. Cüneyd ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011).

Gürkan, Menderes, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın (1878-1942) İlmi Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bir Bakış", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 6, Konya 2005.

Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

Müferrih b. Süleyman b. Abdullah el-Kûs, "İslam Düşüncesinde Tecdit -Meşrûiyeti, Alanları ve Şartları", Çev. Nuh Savaş, İdris Türk, Ali Karataş, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 1, sayı: 1, Mart/2014.

Tunaya, Tarık Zafer, *İslamcılık Akımı*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

Yılmaz, H. Kamil, "Tecdit mi Teceddüt mü?", *Diyanet Aylık Dergi*, Şubat 2011, sayı: 242.